

Marosi Gyula

Az ifjúság tört szárnyú madara

Marosi Gyula
(1941, Budapest)
író, József Attila-díjas

1. rész

Az általános iskola elvégzése nem került erőfeszitésembe. Ha néha ugyan unatkoztam is, általában figyeltem az órákon, megcsináltam a házi feladataimat, a tankönyveket még az évek elején, pusztán kíváncsiságból végigolvastam, bejelentett dolgozatírások előtt végigfuttattam az anyagot, ennyi nagyjából elegendő is volt, hogy jeles tanuló legyek. Bőven maradt időm focizni a Klauzál téren, téli időkben minden elérhető könyvet elolvasni. Tízéves korom táján tört rám az olvasási mánia, ami rám parancsolt, hogy minden kezem ügyébe kerülő, nyomtatott szöveget elolvassak, s mivel csakhamar a történelmi témájú könyvek és az útleírások lettek kedvenc olvasmányaim, az ezekből szerzett tudásmorzsák is hozzájárultak jó tanulóságomhoz.

De valójában nem is kívántak tőlünk túl sokat. Akkoriban, az ötvenes évek elején, a tömegoktatás legfőbb célja nem a meghatározott tudásanyag elsajátíttatása, hanem a „szocialista embertípus” megteremtése volt. Időnként marxista filozófusok, pártideológusok bizonyára alkotó jellegű, elvtársi vitákban határozták meg, milyen is az új, „szocialista embertípus” – nekünk ezekről nem kellett tudnunk, elegendő volt megfelelni az ott elfogadott téziseknek. Amit viszont feltétlenül tudnunk kellett, hogy ha egy percet sem tétovázva, hűségesen menetelünk a lángeszű vezéreink és nagy tanítómestereink által kijelölt úton, nem túl sokára, még a mi életünkben, elérkezünk a kommunizmusba. Ahol nem létezik az ember ember általi kizsákmányolása, megszűnik a pénz, mindenki képességei szerint dolgozik, és szükségletei szerint fogyaszt,

ahol minden ember egyenlő, „bár a bőre barna vagy fehér”. Természetes állapot lesz az egészség és a boldogság. A klerikális reakció által a népek ópiumaként hirdetett mennyország a kommunizmushoz képest egy tetves nyomornegyed.

Sokszor betegeskedtünk, egész télen csöpögött a taknyunk, ahogy a gyengén vagy alultápláltak, vitaminhiányban szenvedők közt szokás. Mindennapi eleségünk volt a tömbökbe préselt disznózsírral megkent barna, kissé savanykás ízű kenyér hagymakarikákkal, a szeszkrumpliból készült főzelék vagy a tojás nélküli, szétázott tésztafélék. Gyakran kaptunk mindenféle oltásokat, talán a háború ideje alatt elmaradottakat is akkor. Ezekről, vagy az alig fűtött tanyák és otthonok miatt, gyakran belázasodtunk. Időnként az iskolában, az orvosi szoba előtt sorban állva, be kellett nyelnünk egy nagykanálnyi, nyugati segélycsomagból származó csukamájolajat – undorító volt, öklendeztünk tőle. A rítushoz kirendelt tornatanár pofon vágta, aki ki merte köpni. Hideg és sötét téli reggeleken sokszor olyan elesettnek éreztem magam, hogy csak sírva tudtam kikecmeregni az ágyból. Az oltások ellenére a bárányhimlő, kanyaró, szamárköhögés sorra végigment rajtunk, amiket túl lehetett élni, de a vissza-visszatérő torokgyík és gyermekbénulási járványok szinte megtizedelték a háború alatt született nemzedéket – már akik túléltek az utcai harcokat, a kíméletlen bombázásokat, az éhhalált, a gettót, az elhurcolásokat, lakosságcseréket, kitelepítéseket.

De valahogy az idő is elcsorgott a komolyabb tanulások alól. A karácsonyi szünet után életbe

lépett a január végéig tartó szénzünet – az iskolák fűtésére már nem jutott szén, majd csak valamikor felső tagozatos koromra oldódik meg a helyzet. Az áprilisi hónap fele elment hazánk felszabadulásának vastag ünneplésére, november fele a Nagy Októberi Szocialista Forradalom dicsőítésére. Megemlékeztünk lángeszű vezéreink és nagy tanítómestereink születésnapjáról – pufogtak a még gyermekként is alig elviselhető, nyálfröcsögő lelkesültséggel előadott közhelyek. Ették az időt a vörös nyakkendős, kötelező úttörő-foglalkozások, az ünnepségek fényét emelő indulók betanulását szolgáló karének. Hát igen: a diktatúra világának propaganda-baromságai hű előképei voltak az immár szabadság szülte, harsogó zenével, tébolyult rikoltozásokkal, fényeffektusokkal és tűzijátékkal dúsított celeb világ baromságainak.

Mikor először léptem át a gimnázium kapuját, úgy gondoltam, majd innen is továbblépek. Merre, hová, erről nem volt határozott elképzelésem, de tizennégy évesen cél a csillagos ég. Annak ellenére is, hogy jól tudtam: egyetemre menni tovább, még esetleges jeles bizonyítvánnyal is, szinte semmi esélyem. Illyés Gyula írja '56-os naplójában, hogy az egyetemekre csak azok juthattak be, akik szinte a hajdani árja törvények szigorához hasonlóan tudták igazolni munkás vagy paraszti származásukat. Mert ne felejtjük – épp Illyés tanítása nyomán: a múltunkat is meg kell alkotni –, hogy az osztálynaplóban minden tanuló neve mellett szerepelnie kellett egy jelnek. Az „m” munkás, a „p” paraszt, az „é” értelmiségi származást jelölt, ebben az értéksorrendben. Ezek alján volt az „e”, vagyis egyéb – ez voltam én. Bár apám tizenkét órát dolgozott, mégsem lehetett munkás, mert a Klauzál téri vásárca-sarnokban volt egy standja – cukrot, sót, lisztet, diót, mákot, egy tízliteres ballonüvegből ecetet árult –, tehát valaha volt valamennyicske tulajdona – hogyan is lehetett volna öntudatos munkás? A boltocskát ugyan '48-ban szövetkezetbe tömörítés címen államosították, de a rám nyomott szár-

mazási billog megmaradt. A tanároknak ezt a besorolást mindennemű értékelésnél figyelembe kellett venni. Az általánost persze mindkinek el kellett végeznie, de a bármilyen szintű továbbtanulási szándék esetén a besorolás már döntő jelentőségűvé vált. Hogy jó tanulósgom mellett ezzel a pedigrével bejuthattam a Madáchba, talán annak volt köszönhető, hogy Budapest VII. kerületében kevés volt a munkás- és parasztszármazék. Bár mindezzel tisztában voltam, tizennégy évesen még nem hatolt el a tudatomig, tehát nem is nyomasztott, hogy egész életemben majd azt fogom tenni, amit a hatalom – akkoriban proletárdiktatúrának nevezték – megenged, esetleg megparancsol. Az „e”-nél még rosszabb már csak az „oi” volt, ami osztályidegent jelentett. Számukra nagyjából a segédmunkási karrier lehetősége nyílt meg. A jeleket ceruzával írták be a naplóba, nyilván, ha mondjuk egy kerületi párttitkár beüzent az iskolába, hogy egy ellenséges egyed beférkőzve a Párt bizalmába, „m”-nek adta ki magát, de az állandó éberségnek köszönhetően lelepleződött, mert valójában „oi” – vagy fordítva –, a gyerek bejegyzését ki lehessen radírozni.

Az első héten rá kellett jönnöm: a gimnáziumban nem lesz elég az általánosban nyújtott teljesítmény. Itt bizony rendszeresen és keményen tanulni kell, életkedvet őrlő módon magolni. A Madách akkor még – talán idősebb tanáraink jóvoltából – őrzött valamennyit a klasszikusnak nevezhető gimnáziumi hagyományokból: az előírt politikai lihegések ugyan tessék-lássék megtörténtek, de nem volt jelentőségük. Itt szó se volt szájbarágós magyarázatokról, időnkénti sulykolásszerű ismételtésekről, tempósan haladtunk a tananyaggal, könnyen lehetett hátralékba kerülni. Ha időnként nyafogtunk egy sort, hogy túl sok a házi feladat, vagy túl hosszú a bevágandó memoriter, készen állt a válasz: „középiszkolába nem kötelező járni.” Más volt a tanár–diák viszony is: távolságtartóbb, tiszteletteljesebb. Itt nem fordulhatott elő, hogy egy tanár haveri hangon

beszéljen tanítványaival, majd szükségesnek vélt esetben lekeverjen neki egy fülest. Akkor még nem agyalágyult tesztlapok töltögetésével szereztünk osztályzatokat, hanem időnként dolgozatokat írtunk, és a katedrához kihívva feleltünk – tanárainknak így is pontos képük volt mindenki felkészültségéről és képességeiről.

De nemcsak a magolásra kellett szorítanom magam keserves önfegyelemmel, hanem meg kellett tanulnom beszélni is. A katedrához kihívott feleletek alkalmával tanáraink megkövetelték a kerek, logikusan felépített mondatokkal való előadást. Megszólták a motyogó vagy éneklő hanghordozást, elvárták a magyar nyelv szabályainak megfelelő szóképzést. Egyik, biológiát tanító, középkorú tanár urunk megemmisítő gúnnal fogadta, ha kicsúszott a számon egy szleng szó. Ha kihívtak felelni, iz-zadni kezdtem, és szinte hiába tanultam meg bármit, ha nem tudtam megfelelően előadni. Siettem, kapkodtam, szinte egy szuszra akartam elmondani mindent, ezért aztán el-elakadtam, kifelejtettem lényeges, bár tudott dolgokat – nagyjából közepesre sikerültek produkcióim. Írásban valamivel jobban szerepeltem, de ritka madár volt az áhított jeles.

Meglepett az a felismerés, hogy milyen rosszul beszélek. Az általánosban, de a családban is, kimondottan jó dumás gyereknek számítottam, addig nem észleltem, hogy a közbeszéd mennyire pongyola és szószátyár – definíciók megfogalmazására szinte alkalmatlan. Meg kellett tanulnom tankönyvül beszélnem. Kitaláltam, hogy a tudottnak vélt tananyagot, kivonulva az előszobai nagytükör elé, hangos szóval felmondjam. Ha belesültem egy mondatba, újrakezdttem az egészet. Igyekeztem az arcvonásaimat is fegyelmezni, ha elakadtam vagy belegabalyodtam egy szövegbe, ne látszódjon rajta a kétségbeesés. Ilyen esetekben ráordítottam magamra: „fapofa!” Tulajdonképpen akkor jöttem rá, hogy valójában csak a pontosan megfogalmazott gondolatok maradnak meg az ember

agyában. Vonatkozik ez az esetleges saját felismerésekre is. Akkor kezdett derengeni, hogy a napi élethez szükséges ismeretek és kommunikációs készség más minőségűek, mint a magasabb szintű szellemi tevékenységeket megalapozó, lentről nézve akár feleslegesnek is tűnő tudások.

Délutánonként még nem voltak otthon a szüleim, úgyhogy ezek a tükör előtti szereplések általában majomkodásokkal végződtek. Akkor még nem tudtam, hogy sok neves hittérítő, szónok, népvezér gyakorolta a beszédet tükör előtt – majomkodásaimban tulajdonképpen őket követtem.

Az első hónapban rá kellett jönnöm, hogy osztálytársaim jó része, immár válogatottabb legénység – többségében értelmiségi közegekben felnöve – műveltebb nálam, talán érettebb is. Többet tudnak a világnak nemcsak a jelenben, hanem a régmúltban, közelmúltban, távoli vidékein megesett történéseiről is. Többet zenéről, festészetről, színházról, még történelemből is. Időnként előbukkantak – magunk közti beszélgetésekben persze – a háború előtti, alatti, közvetlen utáni események, amelyekről nem sokat tudtam – esetleg a hatalom propagandája által hirdetett verziót –, olykor bizony szégyellhettem magam. De helyére tették az eszemet a hivatalos ünnepeken lopva bemutatott grimaszok, félhangosan eldörmögött jópofaságok is. Néha kisebbségi érzések gyötörték. Meglehet, tízéves korom táján rám tört olvasási mániám betűhabzsolásban az elsők közé állított volna, de alapvető műveltségem gödreiből nem húzott ki se *Monte Cristo grófia*, se *Nemo kapitány*, se *A három testőr*.

Politikai jellegű tudatlanságom abból eredt, hogy otthon, a nagycsaládban se beszéltünk róla. Apám szerint „az egész egy nagy szar, úgy, ahogy van”, hát minek beszéljünk róla? Nem járatunk újságot, a rádióban, gyakran, ha effélékről kezdtek beszélni, kikapcsoltuk. Bár apám esténként néha belebújt a háború előtti, törpe szupernek nevezett kisrádióba, hogy a sípoló,

recsegő, harákoló zavarások közepette kihalászszon néhány érthető félmondatot a Szabad Európa Rádió adásaiból, de „ők is megérik ám a pénzüket.” A családon kívül alig érintkeztünk idegenekkel, nagy kirándulásokon kívül nem jártunk sehová. Ez a magatartás nem jelentette a helyzet elfogadását, még fásult beletörődést se – a túlélést szolgálta. Két nagyapámat elvitte az első világháború, egyik nagyanyámat a második. Ki tudja, milyen távoli múltban gyökerezett a parancs, és ivódott a génekbe, hogy akárhogy is, de meg kell maradnunk. Őseimre ezt a nem könnyű feladatot rótt a történelem. Ha a ránk mért sorsunkon képtelenek vagyunk ugyan változtatni, de megúszható az agyonlövés vagy az agyonverés, van mit ennünk – még ha nagyrészt tészta és krumplit is –, és még télen se fagyunk meg: kis szerencse segédelmével a történelmi feladat teljesíthető. A hóbörgő pofázás semmire se való. Anyám ugyan időnként dühödten felcsattant ezért-azért, de mérgét kiadva, sérelmét nem ápolgatta tovább. Elképzelték, hogy szüleim azért maguk között beszéltek napi politikai eseményekről, de előttem soha: nem akarhatták, hogy valamilyen tökéletesen idegen, gyűlöletérzettel átítatott világban éljem át a gyermekkoromat. Ahogy nyiladozik majd a szemem, úgyis mindenre magamról rájövök. Afféle „rendszerkritikát” a szinte minden utcasarkon megtalálható kocsmákban és környékükön, bizonytalan küllemű és életvitelű alakoktól lehetett hallani – mi „igazi proliknak” hívtuk őket –: „mocskos komcsik, hogy rohadtak volna az anyjukba!”

Az első év végére, ha nem is dolgoztam le hátrányaimat, de kezdtem beletalálni a közegbe. Hogy némi kétségbeeséssel színezett bizonyítási kényszerrel igyekeztem betörni szanaszét fickándozó agyamat, kezdett megizmosodni: úgy fél év táján vettem észre, hogy kétszeri-háromszori elolvasás után szinte szó szerint viszsza tudok mondani hosszú anyagokat. Hogy még a matematika sem csak sajátos aggyal felfogható tudomány. Hogy egyik leckétől a mási-

kig nem felejttem el a tanult francia szavakat – ami az általánosban gyakran megesett az oroszsal –, és még az orosz se. Ez új élmény volt, felfedezés. Hogy vannak képességeim, ami jó tanulásom ellenére az általánosban még nem derülhetett ki. Hogy rendelkezem életajándékkal, amiért hálásnak kell lennem, és elvesztegetése bűn: ezt – a mondhatni: filozófiát – alighanem kedves regényeim hősei plántálták belém. Kezdtém figyelni magam, próbáltam kívülállóként értékelni tetteimet. A tükör előtti gyakorlások javítottak előadói képességemen, ha valamelyik tanárunk az osztálynaplót lapozgatva az én nevemet mondta be felelőnek, már nem izzadtam le. Jelesebb osztálytársaimmal szemben érzett kisebbségi érzéseim is enyhültek, kezdtem úgy érezni, ha műveltebbek is, de nem okosabbak nálam. A kisebbségi érzés ugyan el-elfogott, talán származási vagy genetikai okokból, de már nem a velük való összehasonlításban.

A második évre áttörést terveztem. Felrepenek, mint a madár, megmutatom, ki vagyok én! Gyönyörű röptét mutatok be Isten kék ege alatt, mindenki csak ámulhat majd!

Kezdődött a második év. És alighogy elkezdődött, elérkezett október 23-a.

Déltájt már hozzánk is érkezett a hír, hogy az egyetemisták tüntetésekre készülődnek, valamivel hamarabb hazamehettünk. Otthon lecsaptuk a táskát, és mentünk mi is az utcára, ahol a Nagykörutat és a sugárutakat teljes szélességében betöltő, jelszavakat skandáló, piros-fehér-zöld zászlókat lobogtató, akkor még valóban nagyrészt egyetemistákból álló tömeget találtunk. Életre szóló élménynek bizonyult, hogy ismeretlenek közé sodródva, együtt énekelhettük: „éljen a magyar szabadság, éljen a haza!” Hogy együtt ordíthattuk a forradalom jelszavait, de akár azt is, hogy „a munkásoknak kenyeret, Rákosinak kötelet!” Az egyetemisták munkás- és parasztcsaládokból való, csaknem az árja törvények szigorával való válogatásáról Illyés éppen annak kapcsán beszél, hogy ennek

ellenére szinte egyöntetűen kivonultak tüntetni október 23-án.

Ez meglepte az elvtársakat, és rövid időre el is bizonytalanította. Mert elhitték saját életidegen, zavaros, ellentmondást nem tűrő, öszszességében ideológiának nevezett propagandájukat. Mely szerint, ha valakinek az apja egy gyárban feszített tempójú normában, cincogó bérért esztergál, vagy egy termelőszövetkezetbe kényszerített paraszt – talán épp a valahai saját földjén – nevetséges értékű munkaegység fejében szántvet, gyermeke magáénak vallja az általuk kiépített, hajszállal a nyomorszint feletti életet biztosító, primitív zsarnokságot. Kiáll mellette, megvédi, és talán még szereti is.

Az elvtársi zavartság nem tartott soká: estére a Rádiónál, a tizenkét pontban felsorolt követelések beolvasásáért tüntető tömegbe lelki alkatuknak megfelelően már belelövettek – ezzel megkezdődtek az ezrek életébe kerülő vérengzések. Hogy az addigra már gyári munkásokkal, sorkatonákkal felduzzadt tömeg fegyvert szerzett, és visszalőtt: ezzel megkezdődött az '56-osnak nevezett magyar forradalmat követő szabadságharc.

Másnap, mintha mi sem történt volna, mentünk az iskolába. Tanáraink bár jelen voltak, éppen csak be-benéztek az osztályokba, soros óráik megtartásával nem kísérleteztek. Elsőként, szinte a tantermekbe lépve levertük a katedra feletti főfalon díszelgő rákosista címet: utáltuk ezt a szovjet sablonra készült, ormótlan és ostoba csinálmányt. A búzakoszorúk ölelése feletti, napsugarat sugárzó vörös csillagot, amely fényét egy keresztbe tett sarló–kalapácsra veti: semmi köze nem volt ahhoz az országhoz, amelyben éltünk, őseink éltek. Festett gipszdarabjait egymásnak rugdostuk a hosszú

folyosókon. Levettük a sok helyre kiakasztott Nagy Vezéreink képeit a falról – korábban a képek mennyiségében is Sztálin volt az abszolút uralkodó, de néhány éve, bejelentés vagy magyarázat nélkül, nagyot sumákolva eltávolították –, akkor már Lenin volt az atyaúristen, glória helyett posztó simléderes sapkával a fején. Arkangyalai Marx és Engels, és persze megnyerő tekintetű hazai nagyságaink (brrr!): Rákosi, Gerő, már a bánat se tudja, kicsodák még. A képeket kötegekbe fogva levittük a pincelejárat elé, leszórtuk őket a hosszú betonlépcsőn. Csörögve tört az üveg, reccsentek a vacak léckeretek, derékig torlódva a lenti vasajton. Különösebb lincshangulat nélkül dolgoztunk, mintha ez lett volna a feladatunk.

Másnap reggel zárva találtuk az iskolakapukat.

Valamikor januárban kezdődött újra a tanítás. Mikor a szovjet páncélosok már rapityára lőttek minden, jórészt kézfegyverekkel küzdő ellenállást. Mikor a nem magyar földön alakult Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány már sortüzeket lövetett fegyvertelenül tüntető, jórészt munkás és paraszt tömegekbe. Mivel mindez már jó hatvan évvel ezelőtt történt, ne röstelljük föllapozni a történelemkönyveket: Budapest után Mosonmagyaróváron, Gyómán, Miskolcon, Egerben, Zalaegerszegen, Salgótarjánban. Mikor már sorozatban zajlottak a letartóztatások, és végrehajtották az első kivégzéseket. Mikor már a korábban elzavart párttitkárok közönséges gyilkosságok formájában kielégíthették bosszúvágyukat. Mikor már közel kétszázezer, félelmében, undorában, vagy csak emberi életre vágyó, „ellenséges elem” elmenekült az országból. Mikor már az elvtársak győztesnek tudhatták magukat.

Amikor újra találkozhattunk, végignéztünk a társaságon, megvan-e mindenki? Megvolt, jól van. Különösképpen nem örvendeztünk, hogy újra együtt lehetünk. Nyomott volt a hangulat, afféle kudarcélményekkel teli. Az elmúlt évben valamennyire összekovácsolódott közösség szétesett, darabjaira hullott. Nem beszéltünk róla, ki, mikor merre járt, mit tapasztalt – majd csak évek múlva, barátokkal, négyszemközt. A szokásos ugratások is elmaradtak.

A gimnázium igazgatóját leváltották, és más tanárainkkal együtt áthelyezték. Nem hiszem, hogy bűnöket róhattak fel a terhükre, egyszerűen csak bele kellett kavarni a fennálló helyzetbe. Néhány idősebb tanárunkat nyugdíjazták. Szinte idegen közegbe csöppentünk. Új tanáraink nem hogy távolságtartók voltak, de kimondottan merevek, leadták az óráikat, és sietve húztak el a tanáriba – nyilván nem akartak a meggondolatlan ifjúsággal esetleges kalandokba keveredni.

A forradalom vérbe fojtása légüres térbe helyezett. Józanésszel ugyan fel tudtam fogni, hogy a világot irányító erőknek fikarcnyi kockázatot sem ér a magyar szabadság, de született igazságérzetem ezt nem tudta elfogadni. A másik igazságtételére vágytam.

Úgy éreztem, ezután semmiféle cselekvésnek nincs értelme. Életünk menetét úgyis egy kíméletlen és primitív hatalom határozza meg, mindegy, mit gondolok, érzek, szeretnék, mindegy, milyen vágyaim vannak, ha úgy adódik, úgyis agyonlőnek. Tökéletesen mindegy, tisztában vagyok-e a szögfüggvények rejtelseivel, idegen nyelvű igék rendhagyó ragozásával, ezeknek, ha úgy gondolják, egy senki vagyok, legfeljebb egy megtört lény. És egész életemben az is maradok. Tanórák alatt üldögéltem a padban, talán azt se tudtam, matematika- vagy franciaóra van-e. Ha bent maradhattunk tanítás után a tornateremben kosarazni, hazatérve csak lecsaptam a táskámat, aznap ki se nyitottam. Ha sűrű önostorozások után, fel is támadt bennem a kötelességtudat, és nekiálltam, hogy megta-

nuljak valamit, az agyam bezápult, nem jegyzett meg semmit. Akárha egy számomra ismeretlen nyelven olvastam volna érthetetlen szövegeket.

Érdekes módon, váratlanul, időnként mégiscsak fellángolt bennem az év elején érzett, nagyon is erős becsvágy. Az életosztón diktálta így, vagy vágytam arra a korábban megszerzett, önbecsülést adó állapotra, amelyben úgy éreztem, felreppenhetek – nem tudom. Lázasan igyekeztem mindent bepótolni, az elbliccelt házi feladatokat, kölcsönként füzetekből lemásoltam a kihagyott jegyzeteket, képes voltam éjfélig görnyedni a könyvek fölött. Napi huszonöt idegen szó megtanulása volt a norma. Agyam habzsolt, sikongatva lubickolt korlátlanságában, még a korábban olvasott, értelmetlennek ható szövegek is előbukkantak rejtett bugyraiból. Szinte követelőzőtt: még és még! Szégyentelen, stréber módon külön akartam lenni mindenkinél. Eltűnt a külvilág, nyikkanása se hatolt el hozzám, a magam dolgán túl nem érintett meg semmi. Mikor már úgy éreztem, visszataláltam régi önmagamhoz, ismét visszahantam a semmibe.

A zuhanások nem voltak köthetőek a külvilág napi eseményeihez – az újabb és újabb akasztásokról adott hírekhez –, hiszen mániás állapotban megszűnt a külvilág. Ha mégis, nem tetten érhető, közvetlen módon. Ha akkoriban közelembbe került volna egy pszichológus, alighanem a mániás depresszió szindróma fennállását állapította volna meg. Nem tehettem ellene semmit. Agyam követte a psziché parancsait: mániás időszakomban habzsolt, depresszióban meg se moccant.

A színtelen, morcos napok morzsolása közben aztán történt valami. Nem emlékeztem a pontos dátumra, de szerencsére Medveczky Ádám – aki barátom és osztálytársam volt, csak harmadikba ment át a Zeneművészetibe – emlékezett: február 4-én, a szovjet invázió harmadik havi fordulója napján, gyászszalagot tűztünk a ruhánkra. Valaki behozott egy tekercs fekete

szalagot, felvagdosta ruhánkra tűztük darabjait. Békésen üldögéltünk a padokban, tanáraink úgy tettek, mintha észre se vették volna. Úgy tíz óra táján megjelent négy-öt, szedett-vedett egyenruhákba, pufajkába öltözött, derékszíjukon pisztolytáskát viselő, markos férfiú, kihajtottak minket a folyosóra, és üvöltve felszólítottak minket, hogy azonnal vegyük le a szalagot. Aki vonakodott, vagy pimasznak tartották a képét, azt felpofozták. A fél osztályt – én csak egy maradék fél suhintást kaptam, sikerült egy sportos reflexszel hátravetni a fejemet. Az elvtársak vagy húsz perc múlva távoztak – ennyi idejük akadt szaros gimnazisták megregulázására. Mert még sokakat kellett felpofozniuk, nyomorrékká verni, börtönbe hurcolni, felakasztani.

Számunkra így kezdődött a kádári konszolidáció. A pofozást nyilván fenyegetésnek, megfélemlítésnek szánták, de rövidke sunyítás után inkább sajátos öntudatot adott: ha foglalkozniuk kellett velünk, akkor hát mi is vagyunk valakik! És ez a közös élmény kezdte összerázni a korábban kialakult, bár laza közösséget.

Egy hónapra rá megjelent az iskolában egy egyenruhás ember, beült a kistanáriba, és magához rendelt tanulókat. Valószínűleg találmásra: ott feküdtek előtte az asztalon az osztálynaplók, esetleg rá-rábökött egy-egy névre. Deltájban én is sorra kerültem. Míg mentem le a tanáriba, találkoztam már felfelé jövőkkel, akiknek véget ért a kihallgatásuk, egy-egy grimasszal jelezték, nem kell beszarni. Elhatároztam, megjátszom a talpig betojt kis hülyét.

Nem tudtam volna megmondani, hogy az asztal mögött ülő emberen rendőri vagy katonai egyenruha volt-e, rangjelzést se láttam a vállán. Karikásak voltak a szemei, és rázta a lábát az asztal alatt. Előtte hamutartó, jó néhány elnyomott csikkel. Hangja kissé rekedtes volt ugyan, de parancsoló.

– Na, mesélj... hol, merre jártál, kikkel találkoztál az ellenforradalom napjaiban?

– Nem jártam semerre... Apám megtiltotta, hogy elhagyjam a házat.

– Nagyon bölcsen tette!

Apám valóban megtiltotta, de ellenőrizni nem tudta, mert mint a Pest megyei Népbolt dolgozója, a közellátás érdekében munkába kellett mennie. Én pedig minden nap csatangoltam egyet a városban. A Rádiónál és a Parlament előtti, elvtársi reflexek diktálta korábbi vérengzések és a szovjet invázió előtti, szinte normális időkben. Jártam a Moszkva téren, a Corvin negyedben, a Köztársaság téren – a Pártház ostroma már befejeződött, nem volt lövöldözés, de az agyonlőtt ávéhások tetemei még ott feküdtek a falak előtt –, elmentem az Akácfa utca torkolatába vonszolt, ledöntött Sztálin-szoborhoz, és lefűrészelttem belőle egy darabot. Ezzel együtt bátran mondhattam, hogy nem jártam semerre, valóban nem találkoztam iskola- vagy osztálytársammal, aki esetleg beköphetett volna. Csak akkor bukhattam volna le, ha feltűnök egy fényképen – mert sokan fényképeztek. Magamhoz véve apám öreg gépét, nekem is szándékomban állt, de már sehol se lehetett filmet kapni bele. Jobb is volt így: a fényképezőket később igyekeztek beazonosítani, hogy kicsikarják belőlük a képeket – ám ez is hosszú, évekig tartó folyamat volt. Akik nem kerültek horogra, pincében, padláson, nyaralóházban jól eldugták a képeiket – majd csak harminc év után, a rendszerváltást követően, esetleg az utódok jóvoltából bukkantak elő.

– Akkor ki se léptél a házból?

– Azért de... Sorban álltam a péknél kenyérrért... – Órákig kellett sorban állni, hogy az ember hozzájusson egy kemencéből frissen kivett, még meleg kenyérhez. – ...Elküldtek a csarnokba krumpliért... ilyenek...

Amikor a csarnokba mentem, a Csányi utca sarkán, a kocsmá előtt kis csödület állt, köztük a térről ismert, nálam idősebb vagány. Amikor megláttak, magukhoz intettek. Némi színpadias körülnézés után szétnyitották a dzsekijüket, lássam, milyen vagányok ők: nadrágszíjukba egy-egy pisztoly volt bedugva. Ha akartam

volna, akkor se tudtam volna beköpní senkit, csak a téri becenevükön ismertem őket. Később már nem találkoztam velük. Nem hiszem, hogy elestek volna a harcok során, alighanem még időben nyugatra szöktek – mert nemcsak vagányok, de dörzsölt vagányok voltak.

– Kik vettek részt a dekorációk eltávolításában?

Mármint az elvtársi képek pincébe dobálásában, az utált gipszcímerek szétrugdosásában...

– Hát... úgy nagyjából mindenki...

– Jó, jó... – mintha valami megértés bujkált volna a hangjában –, de kik voltak a főkolompokok?

Addigra már tudtuk, kik hagyták el az országot, akkori szóhasználattal, kik disszidáltak – főleg negyedikesek –, tudtam, hogy az efféle pasasok buknek a nevekre, hát kinyögtem néhányuk nevét. Ránézett az asztalon fekvő papírjára, biccentett: alighanem valahány előttem járó is volt olyan ravasz, mint én, az említett nevek már fel voltak írva. Hogy sokra nem ment velem, feltette az utolsó, nyilván előírt kérdést:

– Élnek rokonai nyugaton?

– Nem.

És akkor eszembe jutott valami... Még a szovjet invázió előtt, amikor nyitva állt a nyugati határ, egy ismerős kérdezte apámat, hogy egy teherautóval kimennek Ausztriába, van még hely, nem akarunk-e velük menni? Szüleimnek egy délutánjuk meg a konyhában elfröccsözgetve fél éjszakájuk maradt töprengeni a dolgon. A „menni, vagy nem menni” kérdésre ráerősített, hogy apámnak egy régi, csarnokbeli kollégája, barátja is üzent, a címét is megadva, akinek még '48-ban sikerült kimennie Németországba, ha mennénk, ő mindenben segítségünkre lesz. Apám nem beszélt idegen nyelven – anyám ugyan még kisasszony korában tanult valamennyit németül, de ki nem állhatta, ahogy ő mondta: a krautokat. Nem a háborúban tanúsított magatartásuk miatt, ellenszenve koráb-

ban keletkezett: a polgári leányiskolában egy echte Fräulein oktatta a németet, aki a jómódú sváb lányoknak, akik otthonról hoztak valamennyi nyelvismeretet, – ahogy anyám mondta – kinyalta a feneküket, a többieket, így őt is, ungarische Mädchennek szólította. És az ungarische szót úgy ejtette ki, mintha valami alantas, gusztustalan dolgot kellett volna megneveznie – tudjuk, a krautok közt akadnak ilyenek. Németországba tehát semmiképp nem mentünk volna. Ameddig én hallottam beszélgetésüket, szóba került Ausztrália meg Kanada – talán a szocialista Béketábortól való jókora távolságuk, esetleg az ottani életviszonyok akkoriban még teljes ismeretlensége miatt. Biztos voltam benne, hogy nemleges lesz a válaszuk. Szerettük a Király utcai lakást, a jó nagy barna cserépkályhát, amelyik telente finom meleget adott, hogy a Csányi utcára néző második emeleten nyaranta nyitott ablaknál aludhattunk – ahová hétvégeken felszűrődött a szemben lévő Mega étterem kerthelyiségéből a halk hegedűszó. Apámat a valahai, szövetkezesítés címen elrabolt boltocskája kapcsán szinte mindenki ismerte a környéken, tudták róla, hogy azért ő a Marosi úr. Negyvenhat évesen a világ akár melyik pontján is nagyjából azt a munkát végezhetné volna, amit itthon, lehetett volna kocsikísérő, húsos ládákat cipelő tróger. Hogy mégis hosszan elmerengtek rajta – a lehetőségnek egyetlenegy vonzó, mondhatnám mesészerű eleme volt: új életet lehetne kezdeni! Egy szabadnak mondott világban! Engem nem vontak be a megbeszélésükbe, mintha csak néhány éves, csatolt részük lennék, ez némiképp bántott, de azért éreztem: ez az ő játékuk. Engem nem villanyozott fel egy új élet kezdésének lehetősége, jobban tartottam az idegenségtől. Amikor másnap rákérdeztem, hogy döntöttek, apám egy lesújtó pillantást vetve rám csak hűmögött valamit. Néhány perc múltán tett egy humorosnak szánt, valójában fanyar, önironikus megjegyzést: „a mi fajtánk itthon szokott élni.”